

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و
نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این پایان‌نامه
متعلق به دانشگاه رازی است.

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه الهیات

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته‌ی الهیات و معارف
اسلامی گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان پایان نامه
بررسی مبانی، آثار و شرایط عده‌ی زنان در فقه امامیه

استاد راهنما:
دکتر علی عباس حیاتی

نگارش:
ساحل سهیلی

مهر 1394

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه الهیات

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته‌ی الهیات و معارف
اسلامی گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

ساحل سهیلی

تحت عنوان

بررسی مبانی، آثار و شرایط عده‌ی زنان در فقه امامیه

در تاریخ 94/7/27 توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

1- استاد راهنما	دکتر علی عباس حیاتی	با مرتبه‌ی علمی	استادیار	امضاء
2- استاد داور داخل گروه	دکتر فرامرز باقرآبادی	با مرتبه‌ی علمی	استادیار	امضاء
3- استاد داور داخل گروه	دکتر خدیجه مرادی	با مرتبه‌ی علمی	استادیار	امضاء

سپاس‌گزاری :

روزی که دانش لب‌آب زندگی می‌کرده انسان، در تنبلی لطیف یک مرتع
با فلسف‌های لاجوردی خوش بود ...

سپاس و ستایش خالق طبیعت را، این مظهر قدرت الهی و تجلی‌گاه الطاف لایتناهی،
که توان قلمم از اقیانوس اقتدار و رحمتش سرچشمه گرفت.
وظیفه خود می‌دانم از زحمات صادقانه، و هدایت عالمانه استاد راهنمای فرهیخته‌ام،
جناب آقای دکتر علی‌عباس حیاتی که در طول مدت انجام این پایان‌نامه از
رهنمودهای ایشان بهره‌مند شده‌ام و هم‌چنین داوران ارجمند دکتر فرامرز باقرآبادی
و دکتر خدیجه مرادی و همه اساتیدی که از محضر آن‌ها درس‌های فروان علم و ادب
و دانش آموخته‌ام صمیمانه تشکر و قدردانی نمایم.

ساحل سهیلی

مهر 1394

تقدیم به ...

خدایی که آفرید

جهان را، انسان را، عقل را، علم را، معرفت را، عشق را...
و به همه کسانی که عشقشان را در وجودم دمید...

و به آنان که؛ اهل «یافتن» اند نه اهل «بافتن»...
و آنان که متواضعانه معترف اند «حقیقتی» را یافته اند، نه کل «حقیقت» را...

چکیده

عده یکی از واجبات فقهی بوده که مستند آن نیز قرآن و سنت است و فقهای مذاهب اسلامی بر آن اجماع دارند. سرّ تشریح آن در شرع مقدّس، حاکی از کرامت و ارزش انسانی زن مسلمان است که آثار فقهی و حقوقی بسیاری بر آن بار خواهد شد. عده از جمله احکام امضایی دین مبین اسلام است، که در سایه‌ی تغییرات شارع، تابع نظام خاص و هدفمندی شده و دارای ماهیتی آمیخته از حق و تکلیف است، به این معنا که در برابر رعایت عده توسط زن، مرد نیز بارِ نفقه‌ی زن را در ایام عده (طلاق رجعی) بر دوش می‌کشد. فقهاء مبانی و فلسفه‌های متعددی را در قالب حکمت‌های عده بیان داشته‌اند، اما این مبانی، توان توجیه و تفسیر تمام احکام عده را ندارند، زیرا عده به عنوان یکی از احکام الهی دارای حکمت و علت است، مهم‌ترین حکمت و فلسفه‌ی عده «صیانت از نسب» است، اما با این حال در صورت محرز شدن عدم بارداری و یا نابارور بودن زن، وی همچنان مکلف به نگهداری عده است، زیرا با فرض قطع به عدم بارداری، یکی از حکمت‌ها یا حداکثر، حکمت تشریح عده از میان می‌رود، در حالی که علت نهفته در این حکم همچنان باقی است و تشخیص سقوط یا عدم سقوط حکم از سوی انسان با بهره‌ی اندک علمی، در برابر دریای بیکران علم الهی، نه تنها غیرممکن بوده، بلکه توسل جستن به قیاس مستنبط‌العله و تنقیح مناط از نظر شیعه قابل قبول نیست، بنابراین باید در این قبیل موارد، متعبد به احکام الهی گردید. از اهداف مهم این رساله، پرداختن به مسأله‌ی عده، بررسی شرایط عده در اقسام آن و همچنین آثار عده است. کمیّت عده متأثر از اسباب و عوامل انحلال نکاح بوده و در محدوده‌ی آن زنانی با شرایط و ویژگی‌های مختلف جای می‌گیرند، بر این اساس، واکاوی دقیق این مسأله و تشخیص بازه‌ی زمانی آن در حالات و وضعیت‌های مختلف زنان دارای اهمیت است. حرمت ازدواج زن در ایام عده در تمامی اقسام آن، جمع بین دو خواهر، ازدواج با خواهرزاده و برادرزاده‌ی زن بدون اجازه‌ی وی، حرمت ازدواج مرد با زن چهارم، نفقه‌ی زوجه و توارث در مدت زمان عده (طلاق رجعی) از جمله آثاری است که معتد به بودن زن به دنبال دارد. دامنه‌ی احکام عده در قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران مواد 1150 تا 1157 را شامل می‌شود که بر اساس فقه اسلامی، خصوصاً فقه امامیه است. از آنجا که احکام مربوط به عده، میان فقهاء دارای وجوه اختلافی بسیاری است، این قانون در اکثر مواد خود از قول مشهور فقهاء پیروی کرده، اما در مواردی نیز از قول غیرمشهور تبعیت نموده است، که در مواردی قول غیر مشهور در مقایسه با قول مشهور از قوّت فقهی کمتری برخوردار است و در نهایت بحث عده، بسترساز مسائل مستحدثه‌ای است که تفسیر و تأویل آن‌ها گاهاً غیرکارشناسی می‌باشد، اما مهم‌ترین نتیجه‌ی حاصله از نگارش رساله‌ی پیش‌رو، این است که بررسی حکمت شرعی و علمی عده نگه‌داشتن زنان به عنوان یکی از موارد مورد بحث، افق تازه‌ای را ایجاد کرده که پرداختن به آن ارزش تحقیقی بالایی دارد و در عین حال زنان در هر حالت و شرایطی به استثنای برخی موارد مکلف به رعایت آن هستند.

کلید واژه: عده‌ی زنان، زنان فاقد رحم، زنان نابارور

مقدمه

فصل اول: مفهوم، ماهیت، پیشینه و مبانی عده

3	مبحث اول - مفهوم عده
3	گفتار اول - مفهوم لغوی عده
3	گفتار دوم - مفهوم اصطلاحی عده
8	مبحث دوم - ماهیت عده
8	گفتار اول - نظریه حق بودن
9	گفتار دوم - نظریه تکلیف بودن
9	گفتار سوم - نظریه مختلط؛ ملازمه‌ی حق و تکلیف
10	مبحث سوم - پیشینه عده
10	گفتار اول - فقه اسلامی
10	بند اول - پیشینه عده طلاق
12	بند دوم - پیشینه عده وفات
13	بند سوم - عده بعد از اسلام
14	گفتار دوم - عده در حقوق داخلی
16	گفتار سوم - عده در حقوق خارجی
16	بند اول - عده در کشورهای اسلامی
19	بند دوم - عده در کشورهای غیراسلامی
20	مبحث چهارم - مبانی عده
21	گفتار اول - جلوگیری از اختلاط نسل
22	بند اول - عدم وجوب نگاه داشتن عده در فرض احتمال بارداری
22	بند دوم - عدم وجوب نگاه داشتن عده در فرض عدم احتمال بارداری
26	گفتار دوم - حمایت از جنین در فرض بارداری زن
26	گفتار سوم - رعایت حرمت نکاح سابق
27	گفتار چهارم - بازسازی نکاح منحل شده در فرض امکان رجوع
28	گفتار پنجم - حفظ کرامت و منزلت زن
28	گفتار ششم - فراموشی لذت بین زن و مرد در زندگی زناشویی
29	گفتار هفتم - سوگواری بر شوهر در عده‌ی وفات
30	گفتار هشتم - حفظ حرمت کانون خانواده
30	گفتار نهم - عده حقی است برای زن
30	گفتار دهم - حکمت بهداشتی و جلوگیری از انتقال بیماری

فصل دوم: بررسی شرایط عده در اقسام آن

35	مبحث اول - عده‌ی وفات
----	-----------------------

گفتار اول - عده وفات در زن غیر باردار در ازدواج دائم	35
گفتار دوم - عده وفات در زن باردار در ازدواج دائم	37
گفتار سوم - عده وفات در زن غیرباردار در ازدواج موقت	38
گفتار چهارم - عده وفات زن باردار در ازدواج موقت	39
گفتار پنجم - زمان آغاز عده‌ی وفات	39
گفتار ششم - رعایت حداد بر زن	41
گفتار هفتم - فوت مرد در اثنای عده‌ی طلاق	45
گفتار هشتم - فوت مرد در اثنای عده‌ی ازدواج منقطع	46
گفتار نهم - فوت مرد پس از وطی به شبهه	47
مبحث دوم - عده‌ی طلاق و فسخ نکاح دائم	47
گفتار اول - وضعیت زنان از نظر خون حیض	47
گفتار دوم - سن بلوغ	49
گفتار سوم - یائسگی و سن یأس	49
گفتار چهارم - زن غیر مدخوله	55
گفتار پنجم - ذوات الاقراء و ذوات الشهور	55
بند اول - ذات الاقراء	55
بند دوم - ذات الشهور	59
گفتار ششم - فسخ نکاح در ضمن عده طلاق	63
گفتار هفتم - عده‌ی طلاق و فسخ نکاح زن باردار	64
مبحث سوم - عده‌ی انقضاء یا بذل مدت و فسخ در نکاح موقت	67
گفتار اول - زوجیه منقطعه حائل	67
گفتار دوم - زوجیه منقطعه‌ی حامل	69
مبحث چهارم - عده‌ی مفارقت بعد از نزدیکی به شبهه	69
گفتار اول - مصادیق شبهه	69
گفتار دوم - محدوده شبهه	70
گفتار سوم - مبداء عده وطی به شبهه (حین الوطی یا تبیین الحال)	72
گفتار چهارم - مقدار عده‌ی وطی به شبهه	74
گفتار پنجم - لزوم عده یا عدم آن در زانیه	74
مبحث پنجم - عده‌ی انفساخ نکاح	77
گفتار اول - ارتداد	77
گفتار دوم - لعان	79
گفتار سوم - رضاع طاری	79
گفتار چهارم - تغییر جنسیت	80
بند اول - تغییر جنسیت زن	80

80	بند دوم - تغییر جنسیت مرد
81	بند سوم - تغییر جنسیت زن در دوران عده
81	مبحث ششم - عده‌ی زوجه‌ی مفقود الاثر
82	گفتار اول - درخواست طلاق
83	بند اول - حکم به طلاق زن و رعایت عده وفات
83	بند دوم - حکم به طلاق زن و رعایت عده طلاق
84	بند سوم - حکم به رعایت عده وفات بدون اجرای صیغه طلاق
85	بند چهارم - بازگشت شوهر در اثنای عده‌ی زوجه
87	بند پنجم - حداد زوجه‌ی مفقود الاثر
87	بند ششم - مشخص شدن فوت غایب
87	گفتار دوم - صدور حکم موت فرضی زوج

فصل سوم: آثار عده

91	مبحث اول - حرمت نکاح در ایام عده
91	گفتار اول - آگاهی یا عدم آگاهی زن و مرد نسبت به موضوع و حکم
94	بند اول - ایجاد حرمت ابدی به واسطه اعتبار نزدیکی در عده یا صرف عقد در فرض جهل
95	بند دوم - شک در عده
95	بند سوم - شک در وقوع نزدیکی
95	بند چهارم - علم اجمالی در معتده بودن دو زن
95	بند پنجم - عدم تحقق مبدأ عده
96	بند ششم - انعقاد نکاح توسط ولی و وکیل با علم به حرمت
97	گفتار دوم - خواستگاری در عده
97	گفتار سوم - تکلیف جنین منعقد شده در عده
98	مبحث دوم - زنا با زن معتده
98	مبحث سوم - حرمت نکاح مرد با خواهر زن در ایام عده‌ی زن
98	گفتار اول - جمع بین دو خواهر قبل از انقضای عده‌ی نکاح منقطع
100	گفتار دوم - جمع بین دو خواهر قبل از انقضای عده‌ی فسخ نکاح
100	گفتار سوم - جمع بین دو خواهر در صورت ولدالزنا بودن هر دو یا یکی از آنها
100	گفتار چهارم - جمع بین دو خواهر رضاعی
100	مبحث چهارم - حرمت نکاح مرد با دختر برادر یا دختر خواهر بدون اجازه زن در ایام عده
101	مبحث پنجم - رابطه‌ی استیفاء عدد با عده
102	مبحث ششم - حقوق و رابطه‌ی مالی زوجین پس از طلاق در مدت زمان عده
102	گفتار اول - نفقه زوجه
102	بند اول - نفقه‌ی زوجه در مدت زمان عده‌ی طلاق رجعی
104	بند دوم - نفقه‌ی زوجه در مدت زمان عده‌ی طلاق بائن

106	بند سوم - نفقه‌ی زوجه در مدت زمان عده‌ی فسخ نکاح
107	بند چهارم - نفقه‌ی زن در مدت زمان عده‌ی انفساخ عقد نکاح
108	بند پنجم - نفقه‌ی زن در مدت زمان عده‌ی وفات
110	بند ششم - نفقه‌ی زن در مدت زمان عده‌ی ازدواج موقت
111	بند هفتم - نفقه‌ی زن در مدت زمان عده‌ی وطی به شبهه
112	بند هشتم - پذیرش یا عدم پذیرش قول زن در اتمام عده
115	گفتار دوم - توارث میان زوجین در عده
119	نتیجه‌گیری
133	پیشنهادات
136	منابع و مأخذ
146	پیوست‌ها

نشانه‌های اختصاری

ق.م قانون مدنی
ج جلد
ص صفحه
(ص) صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ
(ع) عَلَيْهِ السَّلَام
هـ.ق هجری قمری
م میلادی
ش هجری شمسی

«عده» در لغت از عدد گرفته شده و در فقه و شریعت اسلامی، به تعداد روزهای انتظار و درنگی اطلاق می‌شود که زن مکلف است پس از انحلال نکاح و مفارقت از شوهر به هر دلیل و سببی اعم از مرگ شوهر، طلاق، فسخ و انفساخ نکاح، بذل و انقضاء مدت در عقد منقطع، و یا در مورد و طی به شبهه از نکاح مجدد خودداری نماید. این فراق به جهت این‌که علتش کدام‌یک از موارد فوق باشد و همچنین بارداری یا عدم بارداری زن، دست‌خوش تغییراتی می‌گردد، اما در تمام موارد که موافقه‌ی شرعی بین زن و مرد واقع شده باشد، ثابت است و از بین نخواهد رفت.

ماهیت عده، منحصر در حق برای مرد و تکلیف برای زن نیست، بلکه ماهیتی است مشتمل بر حق و تکلیف؛ به این معنا که اگر شارع مقدس زن را مکلف به صبر در نکاح مجدد کرده، مرد را نیز در مقابل مکلف به پرداخت نفقه به زن (در عده‌ی طلاق رجعی) می‌نماید، بنابراین عده ملازمه‌ی حق و تکلیف است و در شرع مقدس اسلامی، هر جا وظیفه‌ای به کسی محول شده، حقی نیز برایش ثابت می‌شود.

در خصوص فلسفه‌ی عده سخن بسیار است و قیل و قال فراوان، اما بدون شک می‌توان مسأله را این‌گونه از نظر گذراند، که احکام الهی هم دارای علت‌اند و هم حکمت و عده نیز به‌عنوان حکمی از احکام خداوندی از این قاعده‌ی عام مستثنی نیست، یکی از مهم‌ترین حکمت‌های عده، برائت رحم زن از جنین و به تعبیری «صیانت از نسب» است، اگر عدم بارداری و بالاتر از آن ناباروری زنی از طریق آزمایش‌های پزشکی ثابت شود و یا زنی فاقد رحم باشد، در صورتی‌که برائت رحم علت حکم تشریح عده باشد، باید در چنین زنی قائل به عدم وجوب عده شد، اما در ادامه ثابت می‌گردد که این‌گونه نیست و با ثابت‌شدن عدم حمل و یا حتی ناباروری همیشگی زن، تنها حکمت تشریح عده زایل می‌شود و علت وجوب حکم بر انسان، لاقل تاکنون پوشیده است، لذا زن در این فرض نیز متعبد به رعایت احکام عده است.

حرمت ازدواج زن در مدت زمان عده در تمامی اقسام آن، جمع بین دو خواهر، ازدواج با خواهرزاده و برادرزاده‌ی زن بدون اذن وی، حرمت ازدواج مرد با زن چهارم، نفقه‌ی زوجه و توارث در مدت زمان عده (طلاق رجعی) از جمله آثار عده است.

دامنه‌ی احکام عده در قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران مواد 1150 تا 1157 را شامل می‌شود که بر اساس فقه اسلامی، خصوصاً فقه امامیه است و در سایر کشورهای اسلامی نیز، قوانین مربوط به عده تابع مذهب حاکم بر آن کشور است که با هدف صیانت از نسب و همچنین در نظر گرفتن نفقه برای زن، تشریح و وضع شده است.

و فراتر این‌که، مقررات عده تنها مربوط به کشورهای اسلامی نیست، بلکه در قانون کشورهای غیراسلامی نیز همچون فرانسه با اختلافاتی به چشم می‌خورد، که در این کشورها نیز هدف اصلی از وضع این قانون، جلوگیری از اختلاط نسب است. و شاید در برخی کشورها بتوان این مدت انتظار را که در قانون آمده است، عده نامید اما لاقل می‌توان ادعا کرد که از نظر نتیجه و عملکرد شبیه عده است.

تحقیق پیش رو در قالب سه فصل تهیه شده است، فصل اول با عنوان مفهوم، ماهیت، پیشینه و مبانی عده مشتمل بر چهار مبحث است که مبحث اول با عنوان مفهوم عده در فقه امامیه از دو گفتار تشکیل شده که به بررسی مفهوم لغوی عده و مفهوم اصطلاحی عده پرداخته است. در مبحث دوم ماهیت عده آمده که در سه گفتار به بررسی نظریه-ی حق بودن، نظریه‌ی تکلیف بودن و نظریه‌ی مختلط پرداخته است. مبحث سوم پیشینه‌ی عده را در سه گفتار فقه اسلامی، حقوق داخلی و حقوق خارجی بررسی کرده و بالاخره در مبحث چهارم مبانی عده بیان شده که به علت اهمیت مبحث مشتمل بر هشت گفتار است که به ترتیب تحت عنوان جلوگیری از اختلاط نسل، حمایت از جنین در

فرض بارداری زن، رعایت حرمت نکاح سابق، بازسازی نکاح منحل شده در فرض امکان رجوع، حفظ کرامت و منزلت زن، فراموشی لذت بین زن و مرد در زندگی زناشویی، سوگواری بر شوهر در عده‌ی وفات، حفظ حرمت کانون خانواده، عده حقی است برای زن و حکمت بهداشتی و جلوگیری از انتقال بیماری می‌باشد.

فصل دوم با عنوان بررسی شرایط عده در اقسام آن را شش مبحث تشکیل داده است، مبحث اول عده وفات است که شامل نه گفتار عده‌ی وفات در زن غیر باردار در ازدواج دائم، عده‌ی وفات در زن باردار در ازدواج دائم، عده‌ی وفات در زن غیرباردار در ازدواج موقت، عده‌ی وفات زن باردار در ازدواج موقت، زمان آغاز عده‌ی وفات، رعایت حداد بر زن، فوت مرد در اثنای عده‌ی طلاق، فوت مرد در اثنای عده‌ی ازدواج منقطع و فوت مرد پس از وطی به شبهه می‌باشد. مبحث دوم با عنوان عده‌ی طلاق و فسخ نکاح دائم مشتمل بر هفت گفتار وضعیت زنان از نظر خون حیض، سن بلوغ، یائسگی و سن یأس از حیض، زن غیرمدخوله، ذوات الاقراء و ذوات الشهور، فسخ نکاح در ضمن عده‌ی طلاق و عده‌ی طلاق و فسخ نکاح زن باردار است. مبحث سوم تحت عنوان عده‌ی انقضای یا بذل مدت و فسخ در نکاح موقت را دو گفتار زوجی منقطعه حائل و زوجی منقطعه‌ی حامل تشکیل می‌دهد. مبحث چهارم عده‌ی مفارقت بعد از نزدیکی به شبهه است که به ترتیب شامل پنج گفتار مصادیق شبهه، محدوده‌ی شبهه، مبدء عده‌ی وطی به شبهه، مقدار عده‌ی وطی به شبهه و لزوم عده یا عدم آن در زانیه است. مبحث پنجم عده‌ی انفساخ نکاح است که با چهار گفتار ارتداد، لعان، رضاع طاری و تغییر جنسیت به تبیین موضوع پرداخته است و بالاخره مبحث ششم عده‌ی مفقود الاثر را در دو گفتار درخواست طلاق و صدور حکم موت فرضی زوج را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد.

فصل سوم را آثار عده تشکیل می‌دهد. این فصل شامل شش مبحث است، مبحث اول با عنوان حرمت نکاح در ایام عده دارای سه گفتار است که به ترتیب تحت عناوین آگاهی یا عدم آگاهی زن و مرد نسبت به موضوع عده و حکم حرمت، خواستگاری در عده و تکلیف جنین منعقد شده در عده می‌باشد. مبحث دوم بررسی مسأله‌ی زنا با زن معتده است. مبحث سوم حرمت نکاح مرد با خواهر زن در ایام عده‌ی زن است که شامل چهار گفتار جمع بین دو خواهر قبل از انقضای عده‌ی نکاح منقطع، جمع بین دو خواهر قبل از انقضای عده‌ی فسخ نکاح، جمع بین دو خواهر در صورت ولدالزنا بودن هر دو یا یکی از آنها، و جمع بین دو خواهر رضاعی است. مبحث چهارم حرمت نکاح مرد با دختر برادر یا دختر خواهر زن بدون اجازه‌ی زن در ایام عده می‌باشد. مبحث پنجم رابطه‌ی استیفاء عدد با عده است و مبحث ششم نیز با عنوان حقوق و رابطه‌ی مالی زوجین پس از طلاق در مدت زمان عده با دو گفتار نفقه‌ی زوج و توارث میان زوجین در عده به بررسی موضوع پرداخته است.

لازم به توضیح است که در تدوین این تحقیق ملاک در بررسی و تبیین مطالب، منابع معتبر فقهی بوده به گونه‌ای که در تمام مباحث، جزئی‌ترین اختلاف نظرها نیز بیان شده است. با توجه به این که کتب فقهی معتبر فاقد ترجمه فارسی بوده و تماماً عربی می‌باشند، در ابتدا ادامه‌ی تحقیق با توجه به گسترده بودن مطالب دشوار می‌نمود، اما به لطف خداوند، راهنمایی استاد راهنما و با تلاشی که امید است مقبول افتد، دشواری‌ها مرتفع گردید.

بیان مسأله:

عده فاصله‌ی زمانی‌ای است که زن بعد از گسسته شدن علقه‌ی زوجیت، اعم از طلاق، فسخ نکاح، بذل و انقضای مدت در عقد موقت یا مرگ شوهر، به منظور حصول اطمینان از وجود حمل و یا در صورت اطمینان از برائت رحم از حمل به لحاظ تعبّد شرعی، باید منتظر مانده و درنگ نماید، تا این دوره سپری شود و سپس اقدام به نکاح مجدد نماید. کمیّت این مدت معلول و تابع نوع نکاح دائم یا منقطع و پایان مدت نکاح در اثر مرگ شوهر یا طلاق و فسخ نکاح است.

سرّ تشریح احکام عده در شرع مقدس حاکی از کرامت و ارزش انسانی زن مسلمان است که آثار فقهی و حقوقی بسیاری به دنبال دارد و در دامنه‌ی آن زنانی با شرایط متفاوت قرار می‌گیرند، بنابراین بررسی این مسأله و تشخیص بازه‌ی زمانی آن در حالات و وضعیت‌های مختلف زنان دارای اهمیت است، خصوصاً با عنایت به این که امروزه با وجود امکان اخراج رحم و یا ناباروری عارضی در زنان، دامنه‌ی سئوالات و شبهات نیز گسترده‌تر می‌شود و تحقیق در این زمینه را ضروری می‌نماید، اگر اطمینان از برائت رحم از طفل در فلسفه‌ی تشریح عده نهفته باشد، بی‌شک پس از حصول اطمینان و قطع به عدم بارداری و یا ناباروری با آزمایش‌های پزشکی، زن می‌تواند بدون نیاز به گذراندن این دوره اقدام به نکاح مجدد نماید، اما اگر فلسفه‌ی وجوب عده در زمره‌ی تعبدات جای گرفته باشد، قطع از عدم وجود حمل نیز نمی‌تواند زن را از نگه‌داشتن عده معاف نماید.

در این که احکام اسلامی به دلیل اتصال به علم لایتناهی و حکمت خداوندی قطعی و لازم الاجرا هستند، جای تردید وجود ندارد؛ عده نیز در زمره‌ی احکامی است که وجوب آن در مصحف شریف مطرح شده است.

در خصوص تعیین فلسفه‌ی عده مسائل زیادی را مطرح کرده‌اند و شاید بتوان گفت که هر زمانی که می‌گذرد پرده از حکمت‌های مختلفی برداشته خواهد شد که علم امروز بشر به آن پی نبرده است، با این تفصیل از جمله حکمت‌های تشریح عده؛ جلوگیری از اختلاط نسل، حمایت از جنین در مواردی که زن باردار است، رعایت حرمت نکاح سابق، بازسازی نکاح منحل شده، حفظ کرامت و منزلت زن، فراموشی لذت بین زن و مرد در زندگی زناشویی، سوگواری بر شوهر در عده‌ی وفات، حفظ حرمت کانون خانواده، حق بودن عده برای زن، حکمت بهداشتی و جلوگیری از انتقال بیماری.... می‌باشند.

موضوع این پایان نامه، بررسی مبانی، آثار و شرایط عده‌ی زنان در فقه امامیه با گریزی به مسأله‌ی عده‌ی زنان نابارور و فاقد رحم می‌باشد که بررسی ویژگی زنان در شرایط مختلف و آثاری که در عده بودن زن به دنبال دارد، دقت و ظرافت خاصی را می‌طلبد که پرداختن به آن قابل توجه است، خصوصاً اختلاف نظر بسیاری که در موارد مختلف آن میان فقهاء گذشته و معاصر وجود دارد، کشش به سمت موضوع را دوچندان می‌کند.

پیشینه‌ی پژوهش:

در زمینه‌ی بحث مذکور، کتاب خاصی که منحصر به بررسی مسأله‌ی عده از دیدگاه فقهی و بررسی اقوال فقهاء در این خصوص، آثار و فلسفه‌ی آن بوده و جامعیت لازم را دارا باشد، تا کنون به چاپ نرسیده و تنها در کتب برخی از اساتید حقوقی مطالبی به طور کلی و گذرا عنوان شده است. البته پایان نامه‌ها و مقالاتی محدود در خصوص فلسفه-ی عده و همچنین بررسی انواع عده، به رشته تحریر درآمده است، اما در هیچ‌یک از آن‌ها دقت نظر لازم مشاهده نمی‌شود، خصوصاً این که پس از بررسی انواع و زوایای مختلف مسأله‌ی عده و تفحص در کتب فقهی اعم از فقه‌های قدیم و جدید، اختلاف نظر بسیاری مشاهده می‌شود که در هیچ کتاب و مقاله‌ای به طور کامل این تناقض بیان نشده، ضمن این که این اختلاف نظرها ثمره‌های جالبی به دنبال دارد که پرداختن به آن دارای ارزش تحقیقی بالایی است که بدون تعارف و هرگونه بزرگ‌نمایی در این پژوهش به آن پرداخته شده است.

اهداف پژوهش:

هدف کلی

بررسی فقهی حقوقی مبانی، انواع و آثار عده جهت دستیابی به قاعده‌ای روشن در خصوص این موضوع.

هدف جزئی

استفاده از نتیجه‌ی بحث مذکور برای تعمیم دادن آن موارد و مسائل مستحدثه و مبتلابه.

سئوالات پژوهش:

- 1- مبانی فقهی و حقوقی عده چیست؟
- 2- در چه شرایطی زوجه مکلف به نگهداری عده است؟
- 3- آیا زنان نابارور و غیرباردار نیز لازم است عده نگه دارند و آزمایش‌های عدم باروری و عدم بارداری می‌تواند آنان را از نگه داشتن عده معاف کند؟
- 4- شرایط عده در هر یک از اقسام آن چگونه است؟
- 5- آثار عده کدام است؟

روش پژوهش:

روش پژوهش، همچون بسیاری از تحقیقات گروه علوم انسانی به روش کتابخانه‌ای (جمع‌آوری داده‌ها از طریق فیش برداری از منابع معتبر) اینترنتی و تحلیل و تبیین محتوا است. در این پژوهش، پژوهشگر از منابع کتابخانه‌ای، نرم افزارهای فقهی، استفتاء از مراجع تقلید و فقهای عصر حاضر و دیدار حضوری با برخی از آنان، همچنین سایت‌های اینترنتی استفاده نموده است.

فصل اول

مفهوم، ماهیت، پیشینه و مبانی عده

نگه داشتن عده و رعایت احکام مربوط به آن از جمله تکالیفی است که پس از انحلال علقه‌ی زوجیت متوجه زنان می‌گردد. این مفارقت به جهت این که سببش طلاق باشد یا مرگ همسر، ازدواج دائم باشد یا منقطع و همچنین شرایط بارداری یا عدم بارداری زن، دست‌خوش تغییراتی می‌گردد، اما در تمام موارد که نزدیکی شرعی بین زوجین حاصل شده باشد، از بین نخواهد رفت و اصل آن وجود دارد.

آیه‌ی 228 سوره‌ی مبارکه‌ی بقره که می‌فرماید: «وَالْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ»¹ و مجوز حلیت ازدواج زنان را بعد از سه طهر بیان می‌کند، جای هیچ‌گونه شک و شبهه‌ای باقی نمی‌گذارد که اصل عده به صراحت در قرآن بیان شده و زنان ملزم به رعایت آن گردیده‌اند. در سایر مذاهب اسلامی نیز عده از بدیهیات است که احکام مربوط به آن اختلاف‌هایی را نمایان می‌سازد، اما اصل آن قابل انکار نیست. با مطالعه‌ی تاریخچه ملل سابق بر اسلام احکام عده به چشم می‌خورد، که هرچند از قانون خاصی پیروی نمی‌شده، اما امضایی بودن آن را توسط اسلام به اثبات می‌رساند. در قانون مدنی نیز که برگرفته از فقه امامیه است، احکام عده در مبحث سوم از فصل دوم جای دارد و حتی عده مختص کشورهای اسلامی نیز نمی‌باشد، بلکه در قوانین کشورهای غیراسلامی نیز به سبک و سیاق مختص آن جوامع وجود دارد.

¹. «زنانی که طلاق داده شده‌اند، باید تا سه نوبت پاک شدن از خون حیض درنگ کرده و از ازدواج خودداری نمایند.»

مبحث اول - مفهوم عده در فقه امامیه

به نظر می‌رسد برای درک بهتر مفهوم عده در فقه امامیه، مناسب است که به بررسی لغوی عده و همچنین مفهوم اصطلاحی و شرعی آن پرداخته شود.

گفتار اول - مفهوم لغوی عده

عده به کسر (اول) و فتح دال مشدد، اسم مصدر است از کلمه «اعتداد» و از ریشه‌ی عدد گرفته شده است (راغب اصفهانی، 1412 هـ ق، ص 550)¹، که به معنای جماعت (غدیری، 1418 هـ ق، ص 362)² و معنای گروه می‌آید مانند این که کسی بگوید: «عندی عده من الکتب» (مشکینی، 1419 هـ ق، ص 370). و یا «رأیت عِدَّةَ رجالٍ و عِدَّةَ نساءٍ» (گروهی از زنان و مردان را دیدم) از نظر لغوی به معنای چیزی است که شمرده می‌شود (ابن منظور 1414 هـ ق، ج 3، ص 282). و در قرآن کریم نیز داریم که: «لقد أحصاهم و عدَّهم عدًّا» (مریم، 94)³ احصاء نیز به معنای تمام کردن شمارش است (قرشی، 1412 هـ ق، ج 4، ص 299). جمع کلمه عده، عدد است و تعداد پاکی‌ها و تعداد ماه‌ها را شامل می‌شود (نجفی، 1404 هـ ق، ج 32، ص 211).

گفتار دوم - مفهوم اصطلاحی عده

عده در اصطلاح شرعی و در منظر معتقدین به شریعت اسلامی، مدت انتظاری است که زن به سبب مفارقت از شوهر، فسخ نکاح، مرگ شوهر یا نزدیکی به شبهه سپری می‌کند (نجفی، همان). و در این مدت از ازدواج منع می‌گردد (مشکینی، پیشین، ص 370). فقهاء معتقدند: «زنی که به شبهه وطی شده عده دارد، چه صاحب شوهر باشد یا نباشد، و چه اشتباه از دو طرف باشد یا از طرف واطی؛ اگر اشتباه از طرف زن وطی شده باشد، احوط لزوم نگاه داشتن عده می‌باشد.» (موسوی خمینی، 1390 هـ ق، ج 2، ص 344، مساله 1)⁴. از این توضیح برمی‌آید که نزدیکی در اثر زنا عده ندارد، حتی اگر زن در اثر زنا باردار شود (بحرانی، 1405 هـ ق، ج 25، ص 35).

لزوم سپری کردن این مدت یا به جهت آگاهی از باردار نبودن زن است و یا در صورت یقین به عدم بارداری از روی تعبد می‌باشد (شهید ثانی، 1410 هـ ق، ج 6، ص 57).

1. العِدَّةُ: هي الشيء المعدود.

2. و هي مقدار ما يعد و مبلغه أو الجماعة.

3. «همه‌ی آنها را احصا کرده و دقیقاً شمرده است.»

4. «و أما الموطوءة شبهة فعلیها عده سواء كانت ذات بعل أو خلیة، و سواء كانت لشبهة من الطرفين أو من طرف الواطئ، بل الأحوط لزومها إن كانت من طرف الموطوءة خاصة.»

مصیبت بر مرگ شوهر نیز یکی دیگر از دلایل سپری نمودن این مدت است (شهید ثانی، 1413 هـ ق، ج 9، ص 213). در واقع زن بایستی در این مدت معین، از نکاح مجدد خوددای کند و در این میان فرقی نمی‌کند که مرد حق رجوع داشته باشد یا نداشته باشد (ایروانی، 1427 هـ ق، ج 2، ص 419).

تعداد این روزها بسته به نوع جدایی، نوع ازدواج و حریت زن نیز متفاوت است. چنانچه مرد همسر آزادش را پس از دخول طلاق دهد، بر او واجب است که اگر حیض می‌شود، سه طهر عده نگه‌دارد (شیخ طوسی، 1407 هـ ق، ج 8، ص 116).

کلمه‌ی «تَرَبُّص» در کریمه‌ی 228 سوره‌ی بقره، بیانگر معنای انتظار و حبس است و تقیید آن به قید «بانفسهن» دال بر تمکین نمودن بر مردان و روشن نمودن عده‌ی طلاق است؛ اینکه عده‌ی طلاق برای چیست و زن مطلقه در دوران عده از نکاح مجدد و تمکین مردان ممانعت کند (طباطبایی، 1417 هـ ق، ج 2، ص 230). فقهاء در تعریف حیض آورده‌اند: «حیض معنای جمع شدن خون را دارد و به حوض نیز به خاطر جمع شدن آب در آن حوض می‌گویند» (طریحی 1416 هـ ق، ج 4، ص 201)¹. حیض علاوه بر معنای جمع شدن، سیلان و جاری شدن را نیز در معنا و مفهوم خود نهفته است (علامه حلی، 1414 هـ ق، ج 1، ص 251). واژگان «مَحِيضٌ»² و «يَحِضُن»³ به ترتیب مصدر و فعل اشتقاق یافته از کلمه حیض هستند که در قرآن کریم به کار رفته‌اند.

در اصطلاح شرعی نیز حیض به معنای خونی است که ماهانه به مدت چند روز پشت سرهم از رحم خارج می‌گردد (نجفی، پیشین، ج 3، ص 135).

قرء اسم است برای داخل شدن از طهر به حیض، و چون اسمی است جامع برای طهر و حیض بعد از طهر، بر هر دو قابل اطلاق است (راغب اصفهانی، پیشین، ص 668)⁴. قرء در لغت به معنای جمع شدن است (ابن منظور، پیشین، ج 1، ص 131)⁵. که چون خون حیض در حالت پاکی در رحم زن انباشته و جمع می‌شود، از این کلمه به پاکی تعبیر شده است و در اصل به معنای پاکی است و استعمال آن بر حیض نیز به این علت است که خون در زمان حیض از رحم خارج می‌شود، جمع کردن حروف، و سپس بیرون ریختن آن برای خواندن را هم بر همین مبنا قرائت می‌گویند (طباطبایی، 1417 هـ ق، ج 2، ص 230).

«قُرء» نیز جمع کلمه «قُرء» می‌باشد، جمع قلیل قرء، «قرء» و جمع کثیرش «قراء» و «قروء» است (طبرسی، 1372، ج 2، ص 572؛ کلانتری، 1407 هـ ق، ص 312).

1. وَالْحَيْضُ: اجتماع الدَّم، و به سَمَى الحَوْض لِاجتماع الماء فيه»

2. «وَيَسْتَلُونَكُ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَدَى فَأَعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ...» (بقره، 222)

3. «وَاللَّائِي يَسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نُسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعَدَّتْهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ...» (طلاق، 4)

4. «وَالْقُرءُ فِي الْحَقِيقَةِ: اسمٌ لِلدَّخُولِ فِي الْحَيْضِ عَن طَهْرٍ. وَ لَمَّا كَانَ اسْمًا جَامِعًا لِلأَمْرَيْنِ الطَّهْرِ وَ الْحَيْضِ الْمُتَعَقِّبِ لَهُ أُطْلِقَ عَلَي كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا.

5. «أَنَّ الْقُرءَ، فِي اللُّغَةِ، الْجَمْعُ.»